

EDEBİYAT BİLİMİ ANSİKLOPEDİK SÖZLÜĞÜ NASIL OLMALIDIR?

YETİŞ, Kâzım
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Edebiyat bir bilim olarak çeşitli terimlere sahiptir. Bu terimlerin ansiklopedik bir sözlüğünün yapılması bir zarurettir. Türk edebiyatında edebiyat terimleri sözlüğü çalışmaları oldukça yenidir. Üstelik bunlar birkaçı dışında normal sözlükten farklı değildir. Bizim kanaatimize göre ansiklopedik bir sözlükte, edebiyat terimleri tarihî gelişim süreci içerisinde verilmelidir. Bu terim meselâ teşbih ve istiare gibi bir edebî sanat olabilir. O zaman sanatın tarifini yaptıktan sonra Türk edebiyatından kronolojik sırada örneklerle teşbihin Türk edebiyatındaki konumu, yeri verilmelidir. Bu terim, gazel, sone gibi bir nazım şekli olabilir. O zaman söz konusu şeklin doğuşu ve Türkiye dışı edebiyatlardaki durumu kısaca anlatıldıktan sonra Türk edebiyatındaki konumu yine tarihî süreç içinde ele alınmalıdır. Roman, tiyatro gibi türler için de aynı durum geçerlidir. Edebiyat Bilimi Ansiklopedik Sözlüğü bütün maddeleri ile bir bütünlük içerisinde olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, terim, ansiklopedi.

ABSTRACT

As a science, literature has various expressions. It is a necessity that an encyclopaedic dictionary should be established for them. The studies for such a dictionary of literary expressions are considerably new in Turkish literature. Moreover, they are not so different than an ordinary dictionary except a few. In our opinion, in an encyclopaedic dictionary, literary expressions must be given with their historical progresses. For example, this expression may be a literary art, such as simile and metaphor. Then, after having given the description of the art, the place of simile in Turkish literature should be given with examples in the chronological order from Turkish literature. The expression may be a poetry type such as gazel, sonnet. Then the related expression should be handled again in its historical course throughout Turkish literature, after its birth and actual place in the literatures outside Turkey are explained briefly. The same method applies for also the types like novel, and theatre. Encyclopaedic Dictionary of

Literary Sciences must be in integrity with all of its items.

Key Words: Literature, expression, encyclopedia.

Sözlük nedir? Bilindiği gibi kelime, “söz”den türetilmiş. –lük eki odunluk, kömürlük, kitaplık kelimelerinde gördüğümüz ek. Sözlük için TDK Sözlük (2005)ünde şöyle denir: “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabetik sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat.” Hemen fark edileceği gibi bu tarif veya karşılık eksiktir. Meslek, terim, bilim dalı sözlüklerini görmezden geliyor. Halbuki bizim konumuz ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü. Hadi “ansiklopedik” kelimesine dikkat etmeyelim ama edebiyat terimleri sözlüğünü bu tarifte bulamayız.

Önemli bir sözlükteki bu eksiklik konunun özünde de var. Türk edebiyatında, edebiyat bilimi tarihinde XVIII. yüzyıl yazarı Müstakimzâde Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi'nin *Istilahatü's-Şi'riyye* adlı küçük bir risalesini ilk şiir-edebiyat sözlüğü olarak analım. Herhangi bir sıra veya sistem olmaksızın bazı edebî istilahlara tarif edilir ve bazalarına örnekler verilir. Aslında XV. yüzyılın başında yazıldığını bildiğimiz *Kitâbü Câmii Envâi'l-Edebi'l-Fârisi*'nin sonundaki beşinci fasıl da bir bakıma bir sözlüktür. Nitekim kitabın kendisi Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Yalnız hemen ifade edelim ki aruz ve ta'miye başlıklarının dışındaki terimlerin muhtevası dar çerçevede tutulmuştur. Her iki eseri klâsik bir sözlük anlayışının dışında değerlendiremeyiz. Zira terim tarif edilir ve bazen örnek verilir ve bununla yetinilir. (Bu eserler hakkında geniş bilgi için bk. Kâzım Yetiş, 2006, s. 59-60-61)

Halbuki edebiyat terimini bu dar çerçevede verirseniz, konuyu anlatmış olmazsınız. Çeşitli örneklerle terimin inceliklerini vurgulamak gerekir. Bu alanda XIX. yüzyılda yazılmış bir başka kitap Muallim Nâci'nin *Istilahat-ı Edebiyye*'sidir.

Bizde belki daha tam ve ilk neşredilmiş sözlük. Edebî İstilahlar kitabı. Edebiyat terimleri diye günümüze uyarlandı ki bunun üzerinde biraz sonra duracağız.

Sözlüğün belli bir sistemi olması gerekir. En azından alfabetik bir sıra takip etmelidir kelime veya terimler. Nâci'nin eserinde bu türden bir sistem yoktur. Başlıklar, terimler açıklanırken de bir sisteme, prensip veya ölçüye uyulmaz. Kafiye ve cinas gibi bir iki maddede biraz ayrıntı görürüz. Yazar konusunu örneklerle açıklar. Bazı maddelerde söylediği veya tuttuğu yol bir sözlükçüye göre değildir. Bilindiği gibi Nâci, eksik veya yarım da kalsa bir sözlük de yazmıştır. *Istilahat-ı Edebiyye*'de “mucem”

ve “mukatta” gibi sanatlar sadece tarif edilir ve Farsça birer örnek verilir, Yazar, Arabî ve Türkî misal bulamadığını, bulmayı da arzu etmediğini söyler ve “Cenab-ı Hak böyle şeylerle uğraşan şairlere şuur ihsan buyursun”(Muallim Nâci, 1890, s.82-86) notunu ekler. Tabiatıyla bu da bir sözlükçü tavrı değildir. Sözlükçü kelimeleri beğenme, seçme hakkına sahip değildir. Yekta Saraç, Muallim Nâci'nin bu kitabını günümüze uyarlayıp birkaç defa neşretti. Lâtin alfabesine aktarılarak aynen yapılan başka bir neşrini burada söz konusu etmeyeceğiz. Saraç'ınki farklı. Saraç ilk baskıda eksikliğini hissettiği konuları eklemişken ikinci baskıda esere bu müdahaleden isabetli bir şekilde vazgeçmiştir. Tabiatıyla maddeleri alfabetik sıraya koyarak kitaptan faydalanacaklara kolaylık sağlamış, ayrıca bir indeks eklemiştir. Öte yandan kitap, yayımlandığından bugüne yanlış değerlendirilmiştir. Maalesef Ahmet Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan ve tabii Saraç da Nâci'nin eserini belâgat-retorik kitabı gibi algılamışlardır. Ve asıl problem de bu algılayıştadır. Nâci'nin maddelerini çeşitli örneklerle açıklaması onun belâgat-retorik kitabı olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Halbuki müellif eserini takdime şu cümle ile başlar: “İcrası iktidarımın kat kat fevkinde olduğunu muterif bulunduğum, lisanımız için bir ıstılâhat-ı edebiyye kamusu yazmak fikri ara sıra zihnimi işgal ederdi.” (s.3) Belâgat başkadır, retorik başkadır ve tabii *ıstılâhat-ı edebiyye* başkadır. Elbette araştırmacılarımız bunun farkını bilirler. Ama yazarın konumu ve durumu, eserindeki bazı izahların genişliği, hele yazarının estetik zevki ve tenkidi araştırmacılarımızı böyle düşünmeye itmiş olmalıdır.

Ali Seydi'nin *Lügatçe-i Edebiyat* adlı eseri bu alanda neşredilmiş kitaplar içinde Muallim Nâci'den sonra ikinci sırayı alır. Aruz, gazel, kaside gibi maddelerin yer almadığı bu eserde, bazı terimlerin alfabetik bir sırada kısa kısa açıklandığını görüyoruz. Esasen “*Lügatçe-i Edebiyat, Seci ve Kafiye Lügatı*’na zeyl olarak tertip edilmiştir” ifadesi eserin mahiyeti hakkında bize bir fikir verebilir.

M. Fuad Köprülü'nün ancak bir fasikülü yayımlanabilmiş *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi* “Cumhur Reisi K. Atatürk'ün yüksek korumaları altında Türkiyat Enstitüsü tarafından çıkarılır” ibaresi ile bir anlam kazanır. Kitabın adının altındaki “Ortaçağ ve Yeniçağ Türklerinin halk kültürü üzerine coğrafya, etnoğrafya, etnoloji, tarih ve edebiyat lügatı” ibaresi, eserin konumuzun sınırlarını aştığını gösterir. Bununla beraber “abdal” maddesinin nasıl sayfalarca anlatıldığını ve Köprülü'nün aşağıda göreceğimiz gibi bu konudaki tavrının ne kadar önemli olduğunu belirtelim.

Istılâhat-ı Edebiyye'den sonra Tahirülmelevî'nin *Edebiyat Lügatı* adlı kitabı bu konuda yeni bir hamle yapar.

Tahirülmevlevî'nin eserinin 1937'de "çok kıs bir hulasası" yayımlanmış, daha sonra müellifin el yazı orijinalinin tamamını Fethi Sezai Türkmen daktiloya çekmiş bu metin Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından karşılaştırılıp Enderun Kitapevi tarafından yayımlanmıştır. Burada Kürkçüoğlu'nun takdiminden bir bölümü almak ihtiyacını duyuyorum:

"Muallim Nâci'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si ve *Aruz Numunesi*, Manastırlı Rifat'ın *Mecâmiü'l- Edeb*'i, Recâizâde Ekrem'in *Talîm-i Edebiyat*'ı, Namık Kemalzade Ali Ekrem Bolayır'ın *Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri*, Diyarbakırlı Said Paşa'nın *Mîzânü'l- Edeb*'i, Adanalı Abdünnafi Efendi'nin *Mutavvel Tercümesi*... gibi eserlerde Divan Edebiyatımızın ıstılahlarından bir kısmı üzerinde vaktiyle durulmuş ise de..." (s. 6) Görülüyor ki Kürkçüoğlu, edebiyat bilgileri veya belâgat ile edebiyat terimlerini ayırmak ihtiyacını duymuyor. Konuya sadece terimlerin anlaşılması noktasından yaklaşıyor.

Tahir Olgun kendisi kitabını şöyle takdim eder: "Edebiyat İstılahları" unvanıyla topladığım şu kitap, o ıstılahları topluca bir yerde bulundurmak ve ne demek olduklarını, müracaat edeceklere anlatmak için yazılmıştır." (s. 12)

Tahir Olgun'un eseri hakkında söyledikleri önemlidir. Hikmet Bayur'un Maarif Vekilliği zamanında Bakanlık, bir edebiyat lügatı yazdırmak istemiştir. Bunu, Darülfünun Edebiyat Fakültesi hocalarından Ali Ekrem Bolayır ile Ferit Kam'a havale etmiştir. Ferit Bey mazereti dolayısıyla çalışmaya katılamayacağını bildirmiştir. Ali Ekrem Bey, yalnız başına işi bitiremeyeceğini söyleyerek Hüseyin Siret'ten kendisine yardımcı olmasını istemiş, o da Suud Bey ile Tahirülmevlevî'yi tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Maarif Vekili Hikmet Bayur ona da bir yazı yazarak çalışmaya katılmasını ve eserin bir an evvel hazırlanmasını istemiştir. *Edebiyat Lügatı*'nın hazırlanış hikâyesi için önemli olan bu ayrıntı sonra şöyle devam eder ki bu bizim konumuz bakımından önemlidir. Tahir Olgun ile Ali Ekrem arasında bir anlayış farkı vardır. Maarif Vekili'nin Tahir Beye gönderdiği yazıda "... Ali, Ekrem ve Ferit Beyler tarafından vücuda getirilecek lügat içinde sizin de mesainizden istifade edilmesi muvafık görülmüştür" denilmektedir. Lügatı Tahir Bey "Divan şairlerinin kullandığı tabirler ile yaptıkları telmihlerin izahı" olarak anlar ve bunun için de "Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedîm ve Şeyh Galib gibi en meşhur şairlerin divanları, bunlardan başka *Siyer-i Veysî*, *Hamse-i Nergisî* ve *Şefiknâme* misillü en maruf mensur metinler"ın taranması gerektiğini düşünür. Ali Ekrem ise "... lügat kitaplarından kelime intihabı suretiyle bir eser vücuda getirilmesi"ni uygun bulur. 2-3 formalık bir örnek göndermek için epey bir

toplantı yaparlar, yapılan görüşmeler daha doğrusu yazılan maddeler her temize çekilişte yeniden değiştirilir. 4-5 aylık çalışmada “Â” faslı biter. Her seferinde yeniden temize çekilince, Tahir Bey, hem Ali Ekrem hem Bakanlığa yazdığı yazılarla komisyondan istifa eder. Çünkü o böyle bir eseri hem farklı düşünmektedir, hem de çalışma çok yavaş yürümektedir. Onun yerine Ali Nihat Tarlan tayin edilir ama herhangi bir eser ortaya çıkmaz.(s.12-16) Bütün bunları anlatan Tahir Bey, kendi eserini hazırlarken söylediği eserleri tarayıp taramadığı hakkında hiçbir bilgi vermez. Üstelik *Edebiyat Lügati*’nda böyle bir taramanın sonucu olduğunu gösteren bir kadro ve bilgi yer almaz. Bütün bu anlatılanlar edebiyat terimleri sözlüğü konusunda belirli bir görüşün bulunmadığı yolundaki düşüncemizi destekler. Tahir Bey, terimleri örneklerle açıklar. Bu açıklamada belli bir metot ve disiplin yoktur. Bununla beraber alfabetik olması sözlük ilminin kendi metodudur. Böylece en azından alfabetik bir edebiyat terimleri sözlüğümüz ortaya çıkmış olur. “Buyruk”, “cümle” gibi bazı terim olmayan kelimeler ve bazı çokluk hâlleri madde yapılmıştır. Buna rağmen *Edebiyat Lügati* hâlâ başvuru olan bir sözlüktür. Tabiatıyla ansiklopedik olmadığı gibi bir yığın eksikliği de vardır.

Türk Dil Kurumu Sözlük Kolu’nun çalışmalarıyla hazırlanan *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* teklif edilen terimlerin çok kısa tariflerini, varsa eski karşılıklarını ve Fransızca veya İngilizcelerini veren ve rumuzla hangi alana, dile veya devreye ait olduklarına işaret eden bir sözlüktür.

Mustafa Nihat Özön’ün *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü* maddeleri kabarıklıkla beraber açıklamaları son derece dar çerçevede tutulmuş bir kitaptır. Müellif, “Tenkit fikrinin oluşu, gelişmesi her şeyden önce terimlerin tespitiyle bağlıdır. Bir fikrin yazı veya sözle anlatılışındaki başarı derecesi ancak belli ölçülerle belirtilebilir. Terimler, bu ölçülerdir”(s. IX-X) der. Terimin kullanan ile işiten veya okuyan arasındaki ortak anlayış derecesinde işe yaradığını da ekleyen Özön, Divan Edebiyatı terimlerinin aynen alındığını ve bunun için Sadettin Nüzhet Ergun ile Abdülkadir Gölpinarlı’nın hemen bütün eserlerinden faydalandığını söyler. Bunun dışındaki terimler için bazı Fransızca kitapların sonundaki sözlüklerden faydalandığını belirtir yazar. Bazı edebî eserler, isimler, “arıcılık”, “artımlama”, “artıklama” gibi henüz kelime ve terim olarak benimsenmeyen kelimeler, “aruz-hece tartışması” gibi müstakil araştırma konusu olan mevzular madde başı olur. Ayrıca gerçek bir edebiyat terimi olan maddeler yeterli şekilde izah edilmez. Esasen yazar eserinin “..bir ansiklopedi olmaktan çok, edebiyat kültürü almış bir kimsenin uğrayabileceği zorlukları çözebilmesine yardımcı bir sözlük” olduğunu vurgular.

Attila Özkırımlı'nın *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Yusuf Çotuksöken'in *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ahmet Saraçoğlu'nun *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, M. Okan Baba'nın *Halk Edebiyatı ve Terimleri Sözlüğü* gibi alanına hemen hiçbir katkıda bulunmayan popüler eserleri, hatta Maarife Hacıyeva, Celâl Tarakçı, Şahin Köktürk tarafından hazırlanan *Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü* türünden kitapları sadece anmış olalım.

Görülüyor ki bütün bu sözlükler normal sözlükten çok farklı değiller. Tahir Olgun ve Mustafa Nihat Özön ilgili maddeleri bazen biraz genişçe, daha doğrusu konuyu sadece kavratabilecek ölçüde anlamlandırıyorlar.

Bu konuda son üç örnek üzerinde duralım: İskender Pala'nın 1989'da Yazarlar Birliği, 1990'da Türk Dil Kurumu Ödülü kazanmış olan *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. "Ansiklopedik" kelimesi ile tam konumuza uygun bir eser; ama "Divan Şiiri Sözlüğü" bölümüyle konumuzun dışındadır. Zira konu daraltılmıştır, ayrıca şiirdeki her kelime terim değildir. Bununla beraber örtüşen maddeler tabii ki var. O tarafıyla bakarsak meselâ a harfindeki "ahreb", "alliterasyon", "aruz" maddeleri böyledir. Bu ve benzeri maddelerde yazar konusunu anlatabilmek için örneklerden de faydalanır ama biraz sonra söz konusu edeceğimiz noktalara hiç girmez. Bu bakımdan da esere, çerçevesi ve tabii muhtevası itibarıyla, ansiklopedik bir edebiyat terimi sözlüğü gözü ile bakamayız.

Turan Karataş'ın hazırladığı *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* adlı eser isim olarak tam başlığımıza uygun bir kitaptır. Fakat yazar daha Ön Söz'ünde "Edebiyat terimlerinin dışında, edebiyat eğitiminde karşımıza çıkan bazı kavramlara (açık oturum, anket gibi), henüz terimleşmemiş kimi kelime ya da tabirlere dahası bazı mazmunlara da (âb-ı hayat, anka, Leylâ gibi) kitabımızda yer verildi." (s. 6-7) diyerek başlığından biraz uzaklaşır. Bununla beraber bu kitap mevcutlar içinde kadro bakımından konumuza en yakın olan bir eserdir. Maddeler ile ilgili açıklamaların daha geniş olmakla beraber yetersiz ve asıl gayeden uzak bulunduğunu belirtelim.

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı Atatürk Kültür Merkezi'nin o zamanki başkanı Sadık Kemal Tural'ın gayretleriyle başlatılan *Türk Dünyası Edebiyat Terimleri ve Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü* kabul etmek gerekir ki tebliğimizin ana konusunu oluşturur. Ne var ki bu eserin en büyük zaafının değişik kimseler tarafından yazılmış olması ve maddenin yazan şahsa göre şekillenmesidir. Burada sözümüzü belgelemiş olmak için üç madde üzerinde duralım. "Aruz" maddesi (c. 1, 2001) oldukça geniş olmasına rağmen Arap, Fars ve Türklerin kullandığı aruz, ka-

rışık bir şekilde ele alınmış, konuya bir obje olarak yaklaşılmış, Türk şiiri- ne aruzun kazandırdıkları, aruzun Türk edebiyatındaki macerası yeterince vuzuha kavuşturulamamıştır. Elimizde aşağıda söz konusu edeceğimiz M. Fuad Köprülü ve M. Nihat Çetin örnekleri aşılamamıştır. Bununla beraber edebiyat terimi sözlüğü diye anılan kitapların hemen tamamından daha gelişmiş bir madde ile karşı karşıyayız.

Bir başkası tarafından yazılan “belâgat” maddesi ise oldukça sathî kalmış, hatta belâgat bile yeterince kavranamamış olmalı ki belâgat kitabı olmayan birtakım kitaplar belâgat kitabı imiş gibi takdim edilmiştir.

Bu her iki maddede de Türk edebiyatına girilmiştir. Halbuki “realizm” maddesinde ise Türk edebiyatı ile ilgili hemen hiçbir açıklama yapılmamıştır. Bu maddeyi okuyan herhangi bir kimse Türk edebiyatında realizm ile ilgili hiçbir şey yokmuş diyecektir.

Böylece Türkçede, Türk edebiyatında bugüne kadar yazılmış edebiyat terimleri sözlüklerinin yetersiz veya bu adı taşıyan sözlüklerin hemen tamamı maksadı vermekten uzak olduğu sonucuna varmak hiç de yanlış olmaz. Yazarlarımız böyle bir gayretin içinde de olmamışlardır. O zaman başlığımıza dönelim: Nasıl olmalıdır Edebiyat Bilimi Ansiklopedik Sözlüğü?

Bu noktada konu ile dolaylı yönden ilgili olan iki kişi ve yazılarından söz ederek sorunun cevabını bulmaya çalışacağım.

Bunlardan biri Türk edebiyatında, Türk kültüründe dil ve edebiyat meselelerini ilk düşünme, tartışma konusu yapan Namık Kemal’dir. Elbette Namık Kemal’den önce bir Türkçe, Türk edebiyatı vardı. Fakat tereddüt etmeden söyleyebiliriz ki Türk dilinin ve edebiyatının meseleleri, hatta bir Türk dili ve edebiyatı olduğu, bunun bir yığın meselesinin bulunduğu ilk defa Namık Kemal tarafından düşünülmüş, yazılmış ve tartışılmıştır. Burada ‘gelenekte böyle bir çalışma/tartışma yoktu’ şeklinde doğabilecek bir itiraza hemen cevap verelim. Örneğimiz olan Araplarda belâgat çalışmaları, fesahat tartışmaları vardı ve bu alanın en önemli kitapları biliniyordu. Fakat bu konunun derinleştirilmesi ayrı bir çalışma ister. Bunun için konumuza dönelim. Namık Kemal, Recâizâde’nin *Talîm-i Edebiyat* isimli kitabını o sırada bulunduğu Akdeniz Adaları’nda birine, bu belki bir gençtir, belki böyle biri yoktur, okutur. Bu sırada şöyle bir yol takip eder: Namık Kemal, “Fikirde Sadelik” bahsinde öğrencisine Ekrem’in ne demek istediğini anladın mı diye sorar. Öğrenci anlayamadığını söyler. Bunun üzerine Kemal, Recâizâde’nin Kanunî Sultan Süleyman’dan aldığı örneği değerlendirir. Sabrî-i Şâkir’den bir mısraı tercih ettiğini sebebi ile beraber anlatır, Kur’an’dan, hadîs-i şeriften, Hz. Ömer ve Hz. Ali’den

sırayla örnekler kaydeder; sora Arap şairlerinden İmruu'l- Kays, Züheyr Sülma, Antere, Ebu Temmâm, Ebu'l-Alâ -el- Maarrî, Ebu Firas-ı Hamdânî, Tuğrâyî'den; Farsçadan Şehnâme, Gülistan, Bostan, Nizâmî-i Gencevî, Enverî, Hakanî, Mevlânâ, Hâfız-ı Şirazî, Husrev-i Devlevî, İsmet-i Buharî, Tâlib-i Amulî, Feyzî-i Hindî, Örfî, Kaânî, Yağma, Şeydâ'dan; Türkçeden Fuzulî, Bâkî, Yahya Bey, Kefevî Hasan Efendi, Nef'î, Fehim, Nâilî, Cevrî, Nâbî, Hâmî-i Amidî, Seyid Vehbi, Sâmi, Sâbit, Nedîm, İzzet Paşa, Eski Nevres, Kırımlı Rahmî, Münif, Haşmet, Çelebizâde Asım, Beliğ, Râgıp Paşa, Sünbülzâde Vehbî, Sürûrî, Hoca Neş'et, Şeyh Galip, İzzet Molla, Leyla Hanım, Pertev Paşa, Akif Paşa, Es'ad Paşa, Vâsıf, Arif Hikmet Bey, Kâzım Paşa, Leskofçalı Galip, Ziya Paşa, Şinasî, Ekrem Beyden örnekler verir.(Kâzım Yetiş, 1992, s. 299-328)

Bu misallerin ezberden sıralandığını öncelikle belirtelim ve konumuz bakımından anlamını çözmeye çalışalım. Namık Kemal, fikirde sadelik için Arap, Fars ve Türk şiirinde kronolojik bir gezinti yapar. Tabii *Talim-i Edebiyat*'ın bir edebiyat nazariyesi kitabı olduğunu unutmuyoruz. Buna rağmen şunu söylemek veya buradan şöyle bir sonuç çıkarmak yanlış olmaz: Bir edebiyat teriminin o edebiyat içindeki, tabii burada Türk edebiyatındaki macerası kronolojik bir sırada söz konusu edilebilir, edilebilir. Dildeki, edebiyattaki en güzel kullanılışlar belirlenmeli ve bunlar okuyucuya, araştırmacıya sunulmalıdır. Bir anlamda o terimin dildeki en güzel veya başarılı kullanılışları sebepleriyle beraber gösterilmelidir Bu bakımdan terimin tarifi ve bir iki örnek ne tam olarak terimi anlatır ne de o terimin edebiyattaki yeri belirlenmiş olur. Tabiatıyla bu, söz konusu edilen edebiyat terimine göre değişecektir. Bu konuda bir başka örnek üzerinde duracağım. Kültür Bakanlığı'nın veya Millî Eğitim Bakanlığı'nın çünkü bu eser zaman zaman bakanlıklar arasında gitti geldi- çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "aruz" maddesine göz atalım. Bu madde M. Fuad Köprülü tarafından yazılmıştır. Biraz evvel Namık Kemal'in Türk kültür ve edebiyatındaki yerine işaret etmiştim. Köprülü'nün Türkiye Türkolojisinin kurucusu olduğunu sadece hatırlatalım.

İslâm Ansiklopedisi'nin "aruz" maddesinde önce kelime, bahir adları, Arap şiiri ve aruz üzerinde durulur. Bu bölüm Weil tarafından yazılmıştır. Sonra Arap Aruzunun Diğer İslâmî Edebiyatlara Tesiri ana başlığı konur. Kısa girişten sonra I. Acem aruzu alt başlığı yer alır. Esasen bu, yani Arap Aruzunun Diğer İslâmî Edebiyatlara Tesiri Bölümü Köprülü tarafından yazılır. İkinci alt başlık II. Türk aruzu'dur. Bizi ilgilendiren de bu bahistir.

Mehmet Fuad Köprülü, önce Türk şiirindeki vezin meselesini söz konusu eder, aruzun ilk kullanıldığı örneklerden itibaren bütün Türk şiirin-

deki mevkiini ve hususiyetlerini Yahya Kemal'e kadar inceler. Biz burada aruzun Türk şiirindeki macerasını okuruz. Karşılaştırma yapabilmek için yine büyük bir bilgin olan Nihat Çetin'in Diyanet'in çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "aruz" maddesini de hatırlayalım. Nihat Çetin anılan maddede önce aruz kelimesi ve aruzun ortaya çıkışı, Araplarda, İranlılarda ve Türklerde bu veznin tarihini daha çok bu konuda yazılmış kitapları göz önünde bulundurarak inceler. Metinler daha doğrusu uygulamadaki seyire sadece yer yer temas edilir? Hâlbuki Köprülü aruzun Türk şiirine intibakını özellikle irdeler. Nihad Çetin Türk şiirinde kullanılan tefileleri de sıralar.

Şimdi Namık Kemal ve Fuad Köprülü örneğini sonuca bağlayalım: Tekrar ifade edelim ki bu iki şahsiyet Türk edebiyatı, Türk kültürü için son derece önemlidir, önemini tartışmak yersizdir. Bu bakımdan da bize örnek olacak nitelikte şahsiyetlerdir.

Ansiklopedik sözlüğü hazırlarken madde başı olan maddenin; bu, roman, hikâye, aruz, teşbih, istiare, gazel, kaside, koşma, destan vb. yani ister şiir türü, ister edebî sanat, ister edebî tür olsun anlamı, menşei, tarihi verildikten sonra Türk edebiyatındaki konumu, durumu, mevkiî söz konusu edilmelidir. Özellikle şiirle ilgili maddeler veya edebî sanatlar uygulamalı olarak gösterilmelidir. Meselâ gazeli maddesini nasıl yazmalıyız? Gazelin kelime anlamı, doğuşu, Arap ve Fars edebiyatlarındaki mevkiî tabiatıyla kısaca verildikten sonra Türk edebiyatındaki hikâyesi ayrıntılı bir şekilde söz konusu edilmelidir. Gazelin tarih içinde şekil ve muhtevastaki değişme ve gelişmeler ele alınmalı, en güzel gazeli yazan şairler sıralanmalıdır. Şayet kelimenin anlamı ve nazım şekli olarak özellikleri ile iktifa edeceksek bunu yazmanın bir anlamı yoktur. Normal sözlükler bile bu ihtiyacı karşılayabilir. Gazel gibi nazım şekilleri veya şiir türlerinde örnek vermek eseri gereğinden fazla şişirir. Aynı şekilde roman, hikâye, tiyatro gibi türlerde de böyle bir sıkıntı vardır. Romanın doğuşu ve tarihî gelişminden sonra Türk edebiyatındaki mevkiî anlatılır. Buna örnek vermemiz mümkün olmazsa da romanın edebiyatımızdaki tarihî seyri, bu konudaki ustalar, Türk romanının yapı ve muhteva olarak özellikleri büyük romancılarımızla beraber verilmelidir. Tabii roman türlerini de ya "roman" maddesinde ya da o türe ait özel maddeler açarak ele almak gerekir. Ama bir teşbih, istiare vb. bir sanat için farklı bir yol takip etmek gerekir. Konuyu anlattıktan sonra Türk edebiyatındaki en güzel teşbih örnekleri verilebilir, teşbihin Türk edebiyatındaki yeri örneklerle açıklanabilir. Hatta müstakil teşbih kitapları yazılabilir, yazılmalıdır.

Burada son olarak şunu da söyleyeyim. Böyle bir sözlüğü kişiler değil

bir kişi hazırlamalırđır. Tabiatıyla haklı olarak bir kişi bunun altından kalamaz denecektir. O zaman belki müstakil monografiler, tür monografileri hazırlamalırđız. Türk edebiyatında kaside, gazel, teşbih, roman vb. türde monografiler hazırlanmalıdır. Bu tür eserler gelecekteki ansiklopedik sözlüğün alt yapısını oluştururlar.

KAYNAKÇA

Ali Seydi, (1324), **Lügatçe-i Edebiyat**, Dersaadet, Matbaa-i Kütübhan-e-i Cihan, 105 s.

Baba, M. Okan, (2001), **Halk Edebiyatı ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 109 s.

Çotuksöken, Yusuf, (1992), **Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Cem Yayınevi, 222 s.

Hacıyeva, Maarife; Tarakçı, Celâl; Köktürk, Şahin; (1995) **Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 250 s.

Kaplan, Mehmet, (1943), “İki Retorik Kitabı”, Çağlayan, 1. Teşrin 1943, C. 3, nr. 23/6

Karataş, Turan, (2001), **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Perşembe Kitapları: 5, 477 s.

Köprülü, M. Fuad, (1935), **Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiyat Enstitüsü Yayını.

Muallim Nâci, (1307(=1890)), **İstılâhât-ı Edebiyye**, İstanbul, A.Asadoryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 280 S.; 2. baskı: (1314), İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 280 s.

Muallim Naci, (1996), **Edebiyat Terimleri İstılâhât-ı Edebiye**, İstanbul, İlâvelerle Neşre Hazırlayan: M.A.

Yekta Saraç, Risale Basın-Yayın LTD, 211 S. ; 22. baskı: (2004), İstanbul, Gökkuşbe Türk Dili ve Edebiyatı Dizisi: 2, 175 s.

Özkırımlı, Attila, (1991), **Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Altın Kitaplar, 188 s.

Özön, Mustafa Nihat, (1954), **Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 292 s.

Saraçoğlu, Ahmet, (2000), **Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Eskişehir: 314 s.

Pala, İskender, (tsiz), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, C. I-II, Akçağ Basım Yayın Pazarlama A. Ş. Yayımı, 554 s.

Tahirülmevlevî, (1973), **Edebiyat Lügatı** (Neşre Hazırlayan: Kemal Edip Kürkçüoğlu) İstanbul, Enderun Kitabevi, 184 s.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1976) **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**,

İstanbul, Çağlayan Kitapevi, s. 606.

Türk Dil Kurumu Sözlük Kolu, (1948) **Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Arı Matbaası, 146 s.

Türk Dünyası Edebiyat Terimleri ve Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü, (200, 2002, 2003, 2004, 2006), Ankara Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, C. 1-5,

Yetiş, Kâzım, (2006), **Belâgattan Retoriğe**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 59-60-61.

Yetiş, Kâzım, (1992), **Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları**, İstanbul, Alfa Basım ve Dağıtım, s. 299 vd.

